

PERSONALITATEA ȘI EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN CREAȚIA ISTORIOGRAFICĂ A UNUI ROMANTIC

Dumitru Vitcu

Apreciat îndeobște și nu fără temeii, „cea mai mare figură a istoriei noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”¹ sau „întemeietorul istoriografiei române moderne”², spre a ne limita la doar cele două ipostaze sau înghiuri de vedere din care a fost receptat în posteritate, Mihail Kogălniceanu, căci despre el este vorba, continuă să atragă, să preocupe ori să fascineze pe cei care caută în trecut reperatele necesare evaluării prezentului și/sau scrutării viitorului din varii perspective. „Noutatea oamenilor mari – glosa un ilustru înaintaș comentând pe și mai ilustrul său model – nu se mântuie niciodată: ceilalți sunt o picătură, ei un izvor”.

Multă vreme umbrit de „omul faptei sau de Mihail al săbiei”, cum i-a immortalizat imaginea peste ani Nicolae Iorga³, celălalt Mihail „al luminii”, sau cărturarul și istoricul, a fost recuperat relativ târziu, dar aproape fără de cusur, împlinindu-se astfel și dorința deseori mărturisită a subiectului: „Cronologic, istoricul – în viziunea ultimului și celui mai de seamă exeget – este ipostaza dintâi a personalității sale, poate și cea mai de seamă, fiindcă tot ceea ce a realizat după aceea, ca prozator, ca publicist, ca om politic, ca diplomat, sunt inițiative ce decurg oarecum din această primă și esențială ipostază”⁴.

Deși plasat cu predilecție – și iarăși justificat – la începutul carierei, mai precis în vremea studiilor și în anii imediat următori (aproximativ între 1837 și 1852), demersul istoriografic al lui Mihail Kogălniceanu trebuie situat, ca finalitate, mijloace și limite, în cadrul întregii sale activități, de o semnificație particulară pentru palingeneza pașoptistă și pentru construcția de stat a României moderne. Este dimensiunea lui cea mai caracteristică, „poarta prin care cercetătorul pătrunde mai lesne în biografia atât de complexă a cărturarului și militantului politic”⁵.

Fără îndoială, opera propriu-zisă a celui care a conceput, în spiritul școlii romantice, întâia sinteză a istoriei naționale, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* (Berlin, 1837), a scos prima revistă specială de istorie, „Arhiva Românească” (Iași, 1841, 1845), a tipărit, chiar dacă parțial, un valoros corpus narativ, compus din *Letopiseștele Țării Moldovei* (1845-1852), *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (1845) și *Cronicile României* (1872-1874), dintr-un prea îndrăzneț proiect editorial mărturisit lui C. Hurmuzaki în 1840, numit *Scriptores, rerum rumanicarum sive valachicarum* și a lăsat celebrul *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* (1843), în măsură să-i sintetizeze ideile și să-i eternizeze mesajul, nu este foarte amplă. Întregită, însă, prin numeroasele însemnări, comentarii și note risipite de-a lungul anilor prin diverse publicații, precum „Alăuta românească” (1838), „Propășirea” (1844), „Revue de l’Orient” (1849), „Steaua Dunării” (1855-1856) ori „Analele Academiei Române”, aceeași operă compoartă o adâncă semnificație pentru evoluția ulterioară a domeniului, pentru că – observa Pompiliu Teodor – „a contribuit hotărâtor la definirea romantismului istoriografiei românești”⁶.

Principala învățătură dobândită în Apus de tânărul care și asigurase prin lucrările publicate, la vârsta de 20 de ani, o certă prioritate în dezvoltarea domeniului consta în convingerea că prefacerea societății românești, anchilozată de metehnele acelui „orientalism toropitor”, nu putea fi închipuită decât pe temeiul deplinei cunoașteri a realităților trecute. Sub semnul istorismului, așadar, al întoarcerii spre trecut, cu scopul de a-i stabili și încorpora valorile perene, a și avut loc întregul proces de renaștere națională în spațiul românesc. „Să luăm exemple din actele trecutului – îndemna Kogălniceanu – dar să nu reșezăm trecutul!” Numai spiritul combativ și eroic al acestuia trebuia asimilat, nicidecum și soluțiile sale. De unde și

apelul său neostoit la cronici, la eroii populari și la istorie, fiindcă „întâmplările, faptele strămoșilor noștri, prin moștenire sunt și ale noastre”⁷.

Într-adevăr, interesul pentru cunoașterea și punerea în valoare a trecutului nu fusese niciodată atât de pronunțat și de sincer exprimat ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numit și „al naționalităților”, interes sporit apoi progresiv an de an și decenii după decenii. Obsesia istorică a epocii⁸, motivată prin nevoia afirmării identității naționale și întreținută prin efortul constant al cărturarilor reprezentând faimoasa generație pașoptistă, cvasiidentică cu cea unionistă, este ilustrată printr-o vădită predilecție pentru Evul Mediu, pentru cultul strămoșilor și al simbolurilor oferite de marile personalități ale trecutului, readuse în actualitate în manieră și prin mijloace specifice vârstei romantice a istoriografiei. Proslăvind, chiar idealizând acel trecut și pe eroii săi, istoria era tot mai mult percepută ca o școală a naționalității (alăturată semnificației impusă din antichitate de „magistra vitae”) și, totodată, o eficientă armă politică la îndemâna celor dispuși a-i recunoaște simbolurile ori a-i proba capacitatea mobilizatoare asupra conștiințelor⁹.

Din cronici și istorie, dintre vrednicii strămoși invocați și transformați astfel în material didactic pentru congenari, M. Kogălniceanu a desprins, nu o dată, figura legendară a voievodului moldav, Ștefan cel Mare, erou al patriei sale, contrapus de tot atâtea ori „eroilor lumii”, începând cu împărații Alexandru Macedon sau Iulius Cezar. Iar alături de toponime rămase celebre în istoria războaielor și a umanității, el așeza cu justificată mândrie locuri autohtone generatoare de același tip de emoții: „Pentru mine, bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, iar izbânzile de la Rahova și Călugăreni îmi par mai strălucite decât acele de la Maraton și Salamina, pentru că sunt câștigate de români”. Ba, chiar plusând, afirma în celebru-i *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia Mihăileană* că „Suceava și Târgoviște sunt pentru mine mai mult decât Sparta și Atena; Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preț decât Corintul, pentru că în Baia avarul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, craiul crailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre”¹⁰.

Temerar în inițiativa sa de a oferi străinătății o primă sinteză de istorie (națională) românească în condițiile absenței cvasitotale a studiilor analitice indispensabile, temeritate caracteristică, de altfel, epocii și spațiului de exprimare¹¹, Kogălniceanu, urmând întrucâtva exemplele oferite de Cantemir și, mai târziu, de corifeii Școlii Ardelene, își motiva astfel gestul: „Moldova și Valahia sunt singurele țări din Europa care nu au o istorie continuă și completă”. Încercările anterioare, observa el, puține, fragmentare și lipsite de necesara documentație externă, scrisă în limba română, rămăseseră necunoscute în afara granițelor. „Astăzi, când amândouă Principatele vin să-și reia un loc printre statele civilizate, când se ridică glasuri în Franța și în Germania în favoarea lor, mi-am impus sarcina de a face cunoscută țara mea Europei și de a da o istorie a Moldovei și a Valahiei scrisă franțuzește”¹². Extinzându-și demersul și asupra valahilor transilvăneni¹³, ulterior cuprinzând și „statutul independent al transilvănenilor”, escamotat inițial¹⁴, se simțea îndrituit să proclame drept patrie a sa „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește” și să definească istoria națională ca „istoria Moldovei întregi înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”¹⁵.

Ceea ce a înfăptuit și rămas din generoasele sale proiecte, revizuite din mers în funcție de oportunități conjugate ori de circumstanțele neprielnice, stă astăzi la dispoziția cititorului, însoțit de cele mai avizate comentarii, grație stăruințelor restitutive din ultima jumătate de secol datorate succesiv lui A. Oțetea, Dan Simonescu și, îndeosebi, Al. Zub. Pe segmentul tematic în discuție, titluri precum: *Bătălia de la Războieni și pricinile ei* (apărut în „Arhiva românească”, I, 1840/1841, p. 93-120), *Ștefan cel Mare arhitect* (în „Propășirea”, nr. 33, 27 august 1844), *Din istoria patriei. Ioan Albert și Ștefan cel Mare* (în „Calendar pentru poporul românesc pe anul 1844”, Iași, 1844, p. 53-56), *Ștefan cel Mare în târgul Băii* (în „Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845”, Iași, p. 42-56) și chiar *Necrologul lui Ștefan cel Mare* (în „Arhiva românească”, I, 1844, p. 50-51), indiferent de proiecție sau finalitate, adică fie definind episoade din obsedanta-i *Istorie a Moldovei*, fie studii de sine stătătoare ori simple exerciții literare,

constituie, laolaltă, tot atâtea argumente în sprijinul propriei constatări – într-o raportare comparativă – că „și istoria noastră are întâmplări, are portreturi, care nicicum n-ar rămânea mai jos decât eroii celor vechi dacă acestora li s-ar scoate aureola poetică cu care pana geniului i-a înfrumusețat”¹⁶. Între acele întâmplări va fi fost cu siguranță și sângeroasa bătălie de la Războieni, pentru evocarea căreia utilizase sursele consultate în elaborarea istoriei Moldovei, adică pe Miron Costin, Dimitrie Cantemir, J. Hammer, J. A. Fessler, Engel, Cara, adăugând însă cronicile lui Ureche și Neculce, precum și o carte grecească păstrată de la mitropolitul Dosoftei (cu referiri la campania lui Baiazid al II-lea din 1484), carte pe care i-o pusese la îndemână banul Pascu din Iași¹⁷. Erau puse la lucru, așadar, informații adunate cu acribie din letopisețe și cărți rare, ca și inscripția comemorativă de la Războieni, pe care o reproducea în tălmăcirea ieromonahului Isaia. Kogălniceanu acorda credit și legendei pe care o punea pe seama mamei lui Ștefan, hotărârea acestuia de a se întoarce pe câmpul de luptă, dar nu în varianta lui Ion Neculce din *O samă de cuvinte*, ci în cea a lui Cantemir.

Precum s-a observat¹⁸, punctul de plecare în elaborarea studiului, abstracție făcând de interesul constant pentru epocă și protagoniști, a avut și combustie polemică. „Doi scriitori au tractat această bătălie: Cantemir și aga Asachi. Însă și unul și altul s-au înșelat în mai multe locuri”¹⁹ – avertiza Kogălniceanu, semnalând erori de cronologie, confuzii de nume și întâmplări imaginare, între care era invocată și o a doua luptă la Războieni, chipurile favorabilă moldovenilor, etc.

Disponând de mai multe izvoare, dacă nu și mai credibile, și cu speranța mărturisită că aga Asachi avea să-i tolereze amendamentele în virtutea zicalei că „după secerători fieștecăre are voie de a spicui”, istoricul își propunea „a arăta faptele de la Războieni atât de adevărat cât cu putință [...], nepuind nimic de la noi și neprimind decât fapte autentice, însemnate de cei mai vrednici de credință istoriografi”²⁰. Involuntar, și-a încălcat totuși angajamentul, pentru că informațiilor utilizate le-a adăugat rigoarea selecției, logica expunerii pornind de la cauzele evenimentelor și, nu în ultimul rând, stilul narativ fermecător, deopotrivă ilustrative pentru maniera în care înțelegea să valorifice, ca istoric, trecutul național. Alte două articole tipărite în „Propășirea” sunt iarăși revelatoare pentru interesul arătat de cărturar tradiției ca izvor istoric. Dacă cel dintâi, intitulat *Un vis al lui Petru Rareș* și consacrat împrejurărilor urcării pe tron a fiului Răreșoaiiei, semnifică tributul de recunoștință plătit memoriei lui Ștefan de contemporanii „domnului pescar”, prin încetarea neînțelegerilor și a rivalităților dintre grupările boierești în fața hrisovului lămuritor²¹, celălalt, purtând titlul *Ștefan cel Mare arhitect*, înfățișează pe „eroul Moldovei” în ipostaza de constructor al mănăstirii Putna, ridicată în amintirea campaniilor sale din Transilvania și Bugeac. Pornind de la cunoscuta legendă transmisă de Neculce în *O samă de cuvinte*, în legătură cu alegerea locului și cu destinația lăcașului, Kogălniceanu a prelucrat-o cu știri din anale demne de interes mai larg. Dincolo de informațiile vehiculate în text, privitoare la comorile adăpostite cu timpul de mănăstirea hărăzită a fi necropolă familiei și de odiseea acestora de-a lungul secolelor, demnă de reținut este observația istoricului cu privire la pribegia lui Cantemir în Rusia, faptă ce „au pricinuit întemeierea fanarioților pe tronul Moldovei”²².

Interesantă este, însă, și ideea în sine de a-l privi pe Ștefan cel Mare în ipostaza de arhitect, într-un episod memorabil relatat în „limba cea dulce” a cronicarului. Nu mai puțin interesantă, poate chiar inedită, e și sugestia de a-l trata pe marele voievod ca „inginer”, înțelegând prin aceasta modul în care „hotăra” (măsura) moșiile pentru slujitorii săi credincioși: „el nu-și bătea capul să le măsoare cu odgonul numărul fălcilor și al stânenilor, ci – nou inginer – se suia pe un deal și de-acolo le hărăzea cât vedea cu ochii, însemnându-le de hotare zările și râurile”. Scrise, desigur, pentru publicul larg, cele două articole și-ar fi putut revendica locul într-o istorie a Moldovei, ca paragrafe menite a ilustra maniera în care unele evenimente cu generoasă combustie speculativă s-au răsfrânt în imaginația poporului și cum s-au conservat apoi în amintirea acestuia²³.

Animat de aceeași dorință de a familiariza publicul mai larg (desigur, știutor de carte) cu probleme „din istoria patriei”, cum și-a intitulat cărturarul o rubrică susținută în cunoscutu-i „Almanah de învățătură și petrecere” (apărut la Iași, între anii 1842 și 1846), Kogălniceanu a

revenit asupra epocii ștefanieni în cuprinsul articolului *Ioan Albert și Ștefan cel Mare* (1844), utilizând atât informațiile furnizate de cronica lui Ureche, cât și cele aflate în unele surse poloneze (Strykowski, Kromer) ce i-au fost accesibile. Se pare că articolul reprezenta, în acest caz, un extras din vechiul manuscris al *Istoriei Moldovei* (tradus din franceză), autorul acordând credit sporit izvoarelor poloneze, după care și aprecia locul înfrângerii oștenilor lui Ioan Albert drept „tumulus Polonorum”. Iar expediția de răzbunare întreprinsă de moldoveni în anul imediat următor (1498) s-ar fi soldat cu un mare număr de captivi, pe care Ștefan i-ar fi luat cu sine pentru a-i aduce în țară și a-i statornici cu regim de *vecini*²⁴.

În paginile aceleiași publicații, un an mai târziu, Kogălniceanu revenea cu un nou text dedicat ilustrului voievod moldav, *Ștefan cel Mare în târgul Băiei*²⁵ în cuprinsul căruia istoricul începea prin a explica și motiva largă reputație a domnitorului ca și superlativele atribuite și conservate de credința populară, ca personificare a patriotismului, a vitejiei, curajului, dreptății și binelui. Spirit comparatist, privind mereu spre zone și societăți cu repere „clasice”, el contrapunea legenda datelor istorice, spre a conchide că „Ștefan cel Mare în nimic nu s-au arătat mai jos de colosala sa reputație”. Dar nu numai românii, observa cu uimire și mândrie cărturarul, ci și străinii i-au atribuit lui Ștefan însușiri desprinse din legendă. „Lăcuitorul ce nu știe rugăciunea duminicii îți va spune toate isprăvile sale. Și, ce este mai mult, va atribui lui tot ce-i pare curios, mare, vetezesc și chiar neînțales în pământul nostru. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întreabă-l cine le-au făcut, el îți va răspunde: Ștefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântână, orice curte sau palat vechi el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezământ a cărui rămășițe se mai târăgănează până astăzi, orice legiuire ominească, orice puneri la cale înțelepte, Ștefan Vodă le-a urzit și iar Ștefan Vodă. În sfârșit, *acest domn, pentru moldoveni, rezumă toate faptele istorice, toate momentele, toate isprăvile și instituțiile făcute în cinci veacuri de atâția stăpânitori* (subl. Ns.), precum elinii atribuiău lui Ercul toate lucrările de vitejie făcute de sute de eroi”²⁶.

Însușirile ce i le recunoștea marelui domnitor erau, evident, acelea pe care, în spiritul tradiției populare, le-ar fi dorit pentru cel aflat încă pe tron: „vitejie, duh înalt, iubire de dreptate, unită cu o cuvenită energie, spre a insufla totodată respect și dragoste, adevărata înțelegere a duhului poporului și a trebuințelor sale, iubirea patriei mai mult decât a tronului său și, în sfârșit și acele virtuți private, acea umilință ce raportează toate isprăvile nu sieși ci Dumnezeuului atotputernic, acea blândeță ce trage inima supușilor, acea dărnicie ce vine în ajutorul fieștecărui lipsit și pătimaș”²⁷.

Din lungă și glorioasă domnie a lui Ștefan, imposibil de evocat, fie și telegrafic, în paginile unui „Almanah”, Kogălniceanu s-a oprit nu întâmplător asupra acestui episod războinic, convins fiind, ca și N. Bălcescu (în al său studiu *Puterea armată și arta militară...*, tipărit în același an în „Propășirea”), că „țara românilor, de își va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești”²⁸. În plus, opțiunea tematică mai avea o motivație: trebuia să constituie replica necesară la absurda pretenție hegemonică pe care Ungaria continua să o emită și în împrejurările istorice total schimbate, neprielnice sieși: „Încă astăzi – observă analistul – vedem un jurnal din Pesta „*Jelenkor*” (*Contemporanul* – n.ns.), puind sub rubrica Ungariei, Moldova și Valahia, ca și când <acestea> ar face parte din acel stat. Or, bătălia de la Baia oferea necesarul suport istoric argumentațiilor sale teoretice. Kogălniceanu mai observa că înfrângerea „craului crailor” a fost urmată, după câțiva ani, de o salutară înțelegere între cei doi domni „prea înțelepți, prea mari, prea iubitori țărilor lor și creștinătății, ca să nu înțeleagă că prin luptele lor ei nu făceau decât a se slăbi unul pe altul și a întări pre dușmanul obștesc”²⁹, fapt ce impunea respectarea acelei înțelegeri.

Iar „dacă și urmașii lor ar fi vrut să păzească același mântuitor drum pe care au mers acești principii mari – continua el – negreșit că nenorocirile care au lovit pre amândouă popoarele, făcute așa de bine de a se înțelege, încă astăzi ar fi fost departe de orizontul lor”³⁰. O atare reflecție, făcută doar cu câțiva ani înaintea revoluției pașoptiste, merită a fi reținută, mai ales că și în viitor, ca om politic (ministru ori parlamentar), Kogălniceanu avea să păstreze

aceeași atitudine principială și clarvăzătoare³¹. Evocarea bătăliei din 1467 nu trebuia să genereze însă vreun sentiment de ură, ci doar „mirarea pentru o faptă strălucită a strămoșilor noștri și dorința de a ne purta ca și ei în asemenea împrejurări”. Morala desprinsă în subtext nu putea fi decât o aluzie politică: „națiile cele mai puternice când uită regulile cumpănirii și legile veșniciei dreptăți adesea se pedepsesc strașnic de către providență pentru nesocotința lor”³².

Firește, evocarea acelei bătălie era făcută anume pentru cititorii „Almanahului”, cărora li se oferea în finalul articolului și o descriere a așezării, a perspectivelor ei economice, amintindu-li-se de eforturile primului „montanist” al țării, Carol Mihalik de Hodocin³³, în direcția valorificării resurselor minerale din zonă, a redeschiderii vechilor mine, fiindcă numai industria putea „reîntoarce Băiei vechea ei înflorire”³⁴. Dacă descrierea luptei de la Baia, făcută nu fără unele erori (scuzabile, altminteri) după letopisețul lui Ureche, după Fessler, Janus Panonus ș.a. nu poate fi considerat fragment din *Istoria Moldovei* pe care o scrisese la Berlin în 1837, ea oferă în schimb (potrivit aprecierii lui Al. Zub) o idee de ceea ce putea să conțină paragraful respectiv din manuscrisul pierdut³⁵.

Asociind și această evocare celorlalte texte circumscrise tematic epocii și personajului, o concluzie se desprinde cu ușurință. Ceea ce istoricul a dat publicității, în forme adecvate de-a lungul anilor, răspundea în primul rând unei cerințe de orientare a spiritului politic, de educație a sentimentului patriotic. Așa se face că cele mai multe evocări, în întreaga-i operă istoriografică, au vizat pe Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, domnitori care, alături de Mihai Viteazul, alcătuiau părți ale unei „trilogii minunate de bunătate, mărire și vitejie”³⁶.

Când împrejurările politice tot mai convulsive i-au impus revizuirea priorităților programatice, cărturarul și istoricul, îmbrăcând haina revoluționarului, a unionistului, a reformatorului sau diplomatului, imaginea-simbol a lui Ștefan nu l-a părăsit, ci dimpotrivă, l-a însoțit mereu cu aura-i binefăcătoare dăltuită de legendă. Militând energic pentru înfăptuirea Unirii considerată „cheia boltei, fără de care s-ar prăbuși edificiul național”, autorul *Dorințelor Partidei Naționale în Moldova* reamintea compatrioților că acea unire fusese „dorită de veacuri de toți românii cei mai însemnați ai amânduror Principatelor, o unire pe care, după spiritul timpurilor, cu armele în mână au vroit să o săvârșească Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul”. Iar dacă „prejudețele și intrigile străinilor până acum au stăvilit această unire, astăzi însă, împrejurările ne sunt mai favorabile ca să putem realiza aceea ce strămoșilor noștri le-a fost numai cu puțință a dori”³⁷.

Istoricul se gândea, desigur, la interesele diferitelor familii boierești, care au întreținut politica divergentă a celor două țări și la opoziția imperiilor reacționare față de perspectiva de a se constitui un stat autonom la gurile Dunării. Atunci când visul s-a și înfăptuit, împărtășind bucuria generală la provocarea căreia fusese complice, Kogălniceanu întâmpina pe cel dintâi domn ales al Principatelor Unite prin cuvinte emoționante și de mare capacitate sugestivă; Cuza, „omul nou”, era înălțat nu pe tronul Moldovei, ci pe cel al lui Ștefan cel Mare³⁸.

Pe temeiul celor câteva observații desprinse la o nouă lectură a scrierilor istorice și de inspirație istorică kogălniceniene, focalizate pe uriașa personalitate a voievodului moldav, putem subscrie, în încheiere, aprecierii de înalt rafinament și constantă prospețime, vizând aceeași țintă, făcută de un filozof al culturii, la distanță de un secol: „Alături de *realitatea istorică* a personalității lui Ștefan cel Mare – nota el – așa cum rezultă din documente și pe care cercetarea încearcă s-o restabilească în toate amănuntele firii, a dezvoltării și acțiunii sale, există *realitatea legendară și mitică* a marelui domnitor. Una nu este mai puțin însemnată decât cealaltă. Căci dacă, prin cunoașterea realității istorice a lui Ștefan, ajungem a ne lămuri partea lui de contribuție la desfășurarea evenimentelor Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea, prin cunoașterea realității lui legendare ne putem explica înrâurirea exercitată de viteazul și înțeleptul domnitor asupra întregului suflet al țării, asupra conștiinței de sine și asupra năzuințelor acestui suflet. A studia istoric pe Ștefan cel Mare înseamnă a modela o imagine actuală a cercetării după o realitate trecută; a-l studia ca pe o figură a legendei înseamnă a-l privi ca pe o forță activă în toată istoria poporului român și ca pe o realitate în perpetuă devenire”³⁹.

Résumé

L'article ci-joint comprend quelques observations d'une lecture des œuvres historiques et d'inspiration historique de Mihail Kogălniceanu, focalisée sur le grande personnalité du voïvode moldave.

NOTE:

- ¹ A. Oțetea, *M. Kogălniceanu istoric și om de stat*, în „Studii”, XIX, 1966, nr. 5, p. 862.
- ² I. Lupaș, *Leopold Ranke și Mihail Kogălniceanu*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, tom XVIII, 1936/1937, p. 311.
- ³ „Neamul românesc”, VI, 1911, nr. 111-112 (4 oct.), p. 1761-1762.
- ⁴ M. Kogălniceanu, *Opere*, II, *Scrieri istorice*, ed. de Al. Zub, Ed. Academiei, București, 1976, p. 5.
- ⁵ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu – Istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 15.
- ⁶ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 133.
- ⁷ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 389.
- ⁸ Al. Zub, *Istorism și naționalism în România modernă*, în vol. *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, coordonator Alina Mungiu-Pippidi, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 130-141.
- ⁹ V. Cristian și M. Cojocariu, *Ștefan cel Mare în istoriografia română și străină din secolul al XIX-lea. Considerații preliminare*, în vol. *Istorie și civilizație*, ed. I. Toderașcu și I. Agrigoroaie, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 599-601.
- ¹⁰ M. Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, în *op. cit.*, p. 389
- ¹¹ Vezi, pe larg, Al. Zub, *op. cit.*, p. 264 și urm.
- ¹² M. Kogălniceanu, *Scrieri*, ediția P. Haneș, București, 1913, p. 235 (apud. Al. Zub, *op. cit.*, p. 264).
- ¹³ A. Oțetea, *Kogălniceanu istoric*, în M. Kogălniceanu, *Opere*, I, București, 1974, p. 13-14.
- ¹⁴ Al. Zub, *op. cit.*, p. 265.
- ¹⁵ M. Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, în *op. cit.*, p. 394.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 389.
- ¹⁷ Al. Zub, *op. cit.*, p. 342.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 157.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 158, 165.
- ²¹ *Ibidem*, p. 168.
- ²² Apud, Al. Zub, *op. cit.*, p. 343.
- ²³ *Ibidem*, p. 344.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 195-204.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 195-196.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 200.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 201.
- ³¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 346.
- ³² *Ibidem*; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 201.
- ³³ Dumitru Vitcu, *Carol Mihalik de Hodocin în Moldova. Idei și fapte*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol” Iași”, XXXIII/1996, p. 241-261 și XXXIV/1997, p. 233-249.
- ³⁴ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 201.
- ³⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. 346.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 362-363.
- ³⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, 1903, p. 109-110.
- ³⁸ *Acte și documente*, VIII, București, 1900, p. 345.
- ³⁹ Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, București, 1965, p. 610 (apud, V. Cristian, M. Cojocariu, p. 606-607).